

Бурхон Абдурахмонович АХМЕДОВ,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
Исломишунослик ва ислом цивилизациясини
ўрганиш ICESCO кафедраси
катта ўқитувчиси, фалсафа доктори PhD

ИМОМ МУҲАММАД «МУВАТТО»СИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

ХАРАКТЕРИСТИКИ «МУВАТТО» ИМАМА МУҲАММАДА

CHARACTERISTICS OF IMAM MUHAMMAD'S «MUWATTO»

Аннотация: Ушбу мақолада ҳанафий мазҳаби мужтаҳид уламоларидан бири Имом Муҳаммад Шайбонийнинг «Муватто» асари афзалликлари, ўзига хос хусусиятлари, унда қўлланилган терминлар, асарга ёзилган шарҳлар ҳақида маълумот берилган.

Имом Муҳаммад асарни ривоят қилишида ўзига хос йўл тутиб, имом Моликнинг фатвосини қабул қилмаса, ўз сўзини ва Абу Ханифанинг фатволарини қисқа ибораларда айтиб ўтган. Ўзининг қарашини исботлаш учун далиллар келтириб, китобни қўшимча илмий маълумотлар билан бойитган.

«Муватто» асари фикҳ илмининг ривожиди, хусусан, ҳанафий фикҳида муҳим ўрин тутган. Шу билан бирга илмий баҳс олиб бориш, муҳолифлар билан одоб доирасида муомала қилиш, мавзунини лўнда баён қилиш жиҳатидан фақиҳларга намуна бўлган.

Калит сўзлар: ҳадис, иснод, марфу, мавқуф, ҳаддасана, ахбарона, муватто

Аннотация: В данной статье представлена информация о преимуществах и особенностях, об используемых терминах и комментариев к произведению «Муватто» Имама Мухаммада Шайбани, одного из муджтахидских ученых ханафитской школы.

Имам Мухаммад применил уникальный подход повествования работы и если он не принимал фетву Имама Малика, то цитировал свои собственные слова и фетвы Абу Ханифы короткими фразами. Он обогатил книгу дополнительной научной информацией, сославшись на доказательства, подтверждающие свою точку зрения.

Муватто сыграл важную роль в развитии фикха, особенно ханафитского фикха. В то же время он был примером для юристов с точки зрения ведения научных дебатов, вежливого обращения с оппонентами и лаконичного изложения предмета.

Ключевые слова: хадис, иснад, марфу, мавқуф, хаддасана, ахбарона, муватто

Annotation: This article provides information about the advantages and peculiarities of the work “Muwatto” by Imam Muhammad Shaybani, one of the mujtahid scholars of the Hanafi school, the terms used in it, the comments on the work.

Imam Muhammad took a unique approach in narrating the work, and if he did not accept the fatwa of Imam Malik, he quoted his own words and the fatwas of Abu Hanifa. He enriched the book with additional scientific information, citing evidence to prove his point.

Muwatto played an important role in the development of jurisprudence, especially in Hanafi jurisprudence. At the same time, he was an example to the jurists in terms of conducting scientific debates, dealing with opponents in a polite manner, and concisely stating the subject.

Keywords: hadith, isnod, marfu, mavquf, haddasana, akhbarona, muwatto

КИРИШ

Имом Муҳаммад ибн Ҳасан Шайбоний (132/750-189/805) Ироқда таълим олиб, олимлик даражасига етганидан сўнг Мадинага сафар қилган. Имом Молик ҳузурида уч йил туриб, асарни ундан бевосита эшитиб, тўқис ўзлаштирган, муаллифнинг фикҳи, илми ва ривоятдан қониб баҳраманд бўлган. Имом Шофеий нақл қилишича, Муҳаммад ибн Ҳасан унга: “Моликнинг эшигида уч йил туриб, унинг оғзидан етти юзта ҳадис эшитдим”, деган. Ибн Ҳажар шу сўзни келтиргач: “Молик кам ҳоллардагина ўз оғзи билан ҳадис сўзларди. Агар Муҳаммад унинг ҳузурида узоқ туриб, бемалол ўрнашмаса, бу натижага эриша олмасди”, деб изоҳ бериб ўтган.[1:175]

АСОСИЙ ҚИСМ

«Муватто»нинг дунёда энг машхур нусхаси Яхё ибн Яхё Лайсий ривоятидаги нусхаси экани юқорида айtilди. Имом Муҳаммад

ривоятидаги “Муватто”ни Яхё Лайсий ривоятидаги “Муватто” билан солиштирганда унинг қуйидаги афзал жиҳатлари намоён бўлади:

1) Яхё Лайсий “Муватто”нинг ҳамма қисмларини бевосита имом Моликдан эшитмаган. Имом Муҳаммад эса китобни тўлалигича муаллифдан эшитган[2:142];

2) Яхё Лайсий имом Молик ҳузурига у вафот топган йилда бориб, илмидан баҳра олган. Имом Муҳаммад эса уч йил давомида имом Молик қошида туриб, таълим олган. Маълумки, узоқ вақт бир шайхнинг этагини тутган кишининг ривояти ўша шайх билан қисқа муддат суҳбатда бўлган кишининг ривоятдан эътиборлироқ ҳисобланади;

3) Яхё Лайсий “Муватто”сида жуда кўп фикҳий масалалар ва имом Моликнинг ижтиҳодлари келтирилган. Бир қанча сарлавҳалар остида бирон-бир ҳадис келтирилмай ижтиҳод ва фатволар билан кифояланиб, кейинги бобга ўтилган. Имом Муҳаммад “Муватто”сида эса марфуъ ёки мавқуф хабардан холи бўлган бирон-бир боб учрамайди;

4) Яхё “Муватто”сида фақат имом Моликдан ривоят қилинган ҳадислар мавжуд. Имом Муҳаммад “Муватто”си бошқа шайхлардан ривоят қилинган ҳадисларни ҳам ўз ичига олади;

5) Имом Муҳаммад “Муватто”сининг ҳанафийлар учун яна бир аҳамиятли жиҳати бор. Яхё “Муватто”сида ҳанафийларнинг фатволаридан ўзгача кўплаб фатволар ҳамда мансух бўлган ё санадида камчилик бор деб ёки шу сингари бир ваз билан тарк этилган ҳадислар келтирилган. Уларни ўқиган киши ҳайрон бўлиши ёки тайёр ишончли далилни четга суриб қўйган деб мазҳаб пешволарига таъна қилиши мумкин. Имом Муҳаммад бундай эътирозларга ўрнида жавоб бериб, керакли далилларни келтириб ўтган. Намозда икки қўлни кўтариш, имомнинг ортида туриб кироат қилиш мавзулари бунга мисолдир[3:142].

Имом Муҳаммад асарни бевосита муаллифдан ўрганиб-ўзлаштиргач, уни ривоят қилаётиб китобда келтирилган масала юзасидан ўз қарашларини, шунингдек, устози

Абу Ҳанифанинг раъйини кўрсатиб, ўзининг бунга қўшилиш ё қўшилмаслигини айтиб ўтган. Гоҳида шайхи имом Моликнинг ва ҳанафий фақиҳларнинг ҳам раъйларини зикр қилган.

Кўпгина боблар сўнгида ҳадиснинг маъноси, унга қандай амал қилиниши ҳамда суннат, мустаҳаб, макруҳ каби жиҳатларига тўхталади. Гоҳида ўзининг ва устозлари Абу Ҳанифа ва Моликнинг қарашлари ўртасидаги фарқларни кўрсатишга батафсил киришади, масаланинг турли ҳолатлари ва ҳукмларини баён қилади. Бунинг мисоли 18-боб (Бурундан қон оқиши сабабли таҳорат олиш боби)да кўринади. Гоҳида ўзининг муаллифга муҳолиф бўлган қарашини қувватлаш учун қўшимча равишда Моликнинг йўлидан бошқа йўлдан бир қанча ҳадисларни ривоят қилади.

Имом Муҳаммаднинг имом Молик йўлидан бошқа йўл орқали ривоят қилган ҳадислари сони баъзи бобларда 16 тага етган. Бунинг мисоли 5-бобда (Закарни ушлаш сабабли таҳорат олиш боби)да кўринади. Муҳаммад ибн Ҳасан у ерда закарни ушлаш таҳоратни синдирмаслигини 16 та ҳадис билан исботлашга уринган. Бу эса битта боб доираси жуда катта қўшимчадир.

Айрим бобларда имом Молик иштирокидан ташқари санад билан 6-7 та ҳадисни келтиради. Масалан, 17-боб (Жума куни ғусл қилиш боби)да 6 та қўшимча ҳадис келтирилган бўлиб, улардан 2 таси мавқуф, 2 таси мақтуъдир. Бу ҳам каттагина қўшимча ҳисобланади.

Бошқа нусхалардаги аксар бобларда келувчи “Молик деди:...” деб бошланадиган фатволар имом Муҳаммад “Муватто”сида мавжуд эмас. Моликнинг йўлидан бошқа йўл орқали келтирган ҳадисларнинг сони кўплиги, шунингдек, деярли ҳар бир бобда ровий ўз ижтиҳоди, ҳадисдан олган хулосаси ҳамда Абу Ҳанифа фикҳининг баёнига кўп ўрин бергани, айрим бобларда саҳобаларнинг қарашларини баён қилиб кетгани боис бу китоб “Имом Муҳаммад Муваттоси” деб довруқ таратган. Бунинг ҳайрон қоладиган ери йўқ. Чунки Муҳаммад “Муватто”си ровий муаллифдан эшитиб сўзма-сўз ривоят қилган китоблар сирасига кирмайди. Балки у Ҳижоз ва Ироқдаги аҳли ҳадис ва аҳли раъйнинг фикҳидан келиб чиқиб тузилган ва уларнинг

турли масалалардаги раъйларини киёслаб бойитилган фикҳий-қиёсий тўпламдир. Билган кишилар учун бу қимматли хусусиятдир.

Имом Муҳаммад ибн Ҳасан “Муваддо”сида хоҳ иснод билан, хоҳ иснодсиз келган марфуъ ҳадислар ҳамда мавқуф осорларнинг сони 1180 та бўлиб, улардан 1005 таси имом Моликдан, 175 таси бошқалардан ривоят қилинган. Мазкур 175 танинг 13 таси Абу Ҳанифадан, 4 таси Абу Юсуфдан, қолганлари эса бошқалардан келтирилган[3:58].

Имом Муҳаммад “Муваддо”сининг ўзига хослиги қуйидагиларда кўринади:

1. Имом Муҳаммад бошқа “Муваддо”ларда кўп учрайдиган имом Моликка тегишли сўзлар ва фатволарни тушириб юборган ва китобдаги марфуъ, мавқуф ва мактуъ хабарларни қолдирган бўлиб, бу нусхада имом Моликдан нақл қилинган фатволар кам учрайди. Имом Муҳаммад нусхасининг бошқа нусхалардан энг фарқли жиҳати мана шудир.

2. Муҳаммад Шайбоний “Муваддо”сида “фасл” деб аталувчи бўлим йўқ. Бўлса ҳам, бундай сарлавҳа баъзи нусхалардагина учрайди. Афтидан, бу лафз китобдан нусха кўчирувчилар томонидан қўшилган бўлса керак. Бу нусхадаги сарлавҳалар “китоб” ёки “боб” сўзи билан номланган. Кўпинча “китоб” сўзи билан номланиши кутиладиган бўлимлар “боблар” (абвоб) лафзи билан номланган. Бунинг мисоли, “Намоз боблари”, “Жаноза боблари”, “Закот боблари” ва ҳоказо[4:31-109-114].

3. Имом Муҳаммад “Муваддо”да имом Молик ёки Ҳижоз ва Ироқ олимларидан бошқа бировга хоҳ мувофик, хоҳ муҳолиф бўлган ўз ижтиҳодини тилга олар экан, “Биз бунинг оламиз”, “фатво шунгадир”, “шунга кўра фатво берилади”, “эътимод шунгадир”, “умматнинг амали шунинг устидадир”, “бу тўғридир”, “бу зоҳирдир”, “бу машхурроқдир” лафзларини ишлатади.

4. Устозларидан ривоят қилган ҳадисларни “бизга хабар берди” (“ахбарана”) деган лафз билан келтиради, “эшитдим” (“самийту”) ёки “бизга гапирди” (“хаддасана”) лафзларини ишлатмайди.

5. Ўзи ихтиёр қилган фатвони зикр қилгач, устози Абу Ҳанифа билан фикри бир

жойдан чиққанини билдириш учун “...ва бу Абу Ҳанифанинг сўзидир”, деб айтади. Абу Ҳанифага хилоф қилган ўринлари жуда оз учрайди.

6. Абу Ҳанифанинг сўзини келтиргач, гоҳида: “...ва омма фақиҳларимиз” деб кўшиб кўяди. Бу билан Ироқ ва Кўфа фақиҳларини назарда тутган бўлади. “Омма” лафзи “кўпчилик” маъносига қўлланади.

7. Имом Муҳаммад “Муваддо”да, шунингдек, “Китобул осор”да бирор масала юзасидан Абу Юсуфнинг ҳукмини келтирмаган. Бу билан ўша масалада унинг Абу Юсуфга мувофик ёки муҳолиф эканлиги келиб чиқмайди. Бироқ у “Жомеус сағир”да ўзгача йўл тутган, яъни қаерда Абу Юсуфнинг сўзини айтмаса, одатда у билан ҳамфикр эканини кўзда тутган бўлади.

8. “Ҳечкиси йўқ” (“ла баъса”) деса, “жоиз” деган маъно англашилади.

9. “Шундай қилиш керак” (“янбағий казо”) деса, вожиб ва суннати муаккадани ўз ичига олувчи кенгроқ маънони кўзда тутган бўлади.

10. “Асар” лафзи ҳам имом Муҳаммад истеъмолида кенг қамровли атама бўлиб, унинг ичига марфуъ, мавқуф ва мактуъ хабарлар қиради.

11. Имом Муҳаммад “Муваддо”сида айрим заиф ҳадислар бор. Уларнинг баъзилари ривоят йўлларининг кўплиги билан заифлиги бартараф бўладиган ҳадислардир. У ердаги **“Муслмонлар нимани яхши деб билсалар, у Аллоҳнинг наздида яхшидир...”** деган ҳадис эса мавзу ҳадисдир. Имом Муҳаммад “Муваддо”сини шарҳлаган Абдулҳай Лакнавий (1847-1886) бу ҳолатни оқлашга уриниб имом Аҳмад “Муснад”ининг бир нусхаси унинг кўлига тушгани ва унда шундай ривоят борлигини айтган. Ҳақиқат шуки, “Муснад”нинг Лакнавий кўлига тушган нусхаси номаълум бир нусхадир. Ҳофизлар ёзувидаги нусхаларда бу ривоят йўқ, бинобарин, унга таяниб бўлмайди. Имом Аҳмад “Муснад”ининг нусхалари орасидаги бу нусха худди ривоят ва фикҳ бобидаги амал қилиш дуруст бўлмаган шоз қавлга ўхшаб кетади.

ХУЛОСА

Имом Муҳаммад “Муватто”сига қуйидаги олимлар шарҳ ёзганлар:

1. Мулла Алий Қорий (ваф.1014/1605) имом Муҳаммад “Муватто”сига икки жилдлик шарҳ ёзган. Бу шарҳ латиф маънолар ва ажойиб фойдаларни ўз ичига олган нафис китобдир. Шарҳловчи муаллиф асарнинг фарқли ўринларини кўрсатиб ўтиш, уларни бир-бирига муқояса қилиб, хатони тўғрилаш ва маъноси ноаниқ иборани шарҳлаш учун бошқа нусхаларга, хусусан, Яҳё Лайсий нусхасига кўп бора мурожаат этган. Шарҳ асносида тўрт фикҳий мазҳаб фатволари, шунингдек, Авзойи, Лайс, Суфён Саврий каби мужтаҳидларнинг ижтиҳодлари келтирилган. Ҳадислар шарҳи ва фикҳий масалалар ечими узил-кесил ҳанафий мазҳаби асосидаги хулосалар билан якун топган. Ҳадисларнинг эъроби, ғариб луғатлар шарҳи ҳамда балоғат ва наҳвга оид таҳлилга кенг ўрин берилган. У ерда исноддаги ровийлар тўғрисида бироз аяб сўз юритилган[3:106-107]. Абдулваҳҳоб Абдуллатиф бу шарҳнинг номини “Шарҳу мушқилотил Муватто” (“Муватто”даги мушкул сўз ва ибораларнинг шарҳи) деб атаган. Унинг бир нусхаси “Дорул кутубил Мисрия”да сақланади.

2. Мадиналик Аллома, Макка муфтийси Иброҳим ибн Ҳусайн Беризода Ҳанафий (1020-1099/1611-1590) имом Муҳаммад ривоятидаги “Муватто”га икки жилдлик шарҳ ёзган[3:106]. Ушбу шарҳ “Ал-Фатҳур раҳмоний” (Илоҳий илҳом) деб аталган бу шарҳда Бадриддин Айнийдан кўп нақллар келтирилган. Унинг бир нусхаси Мадинадаги “Маҳмудия” кутубхонасида сақланади.

3. Усмон ибн Яъқуб ибн Ҳусайн ибн Мустафо Куммохий Исломбулий Румий Ҳанафий (ваф. 1171/1757) 1166/1752 йилда “Ал-Муҳайяу фий кашфи асрорил Муватто” (“Муватто” сирларини кашф қилиш учун шайланган китоб) номли шарҳни ёзиб тугатган.

4. Муҳаммад Абдулҳай ибн Абдулҳалим Абу Ҳасанот Лакнавий (1264-1304/1847-1886). Унинг “Ат-таъликул мумажжад ала Муваттои Муҳаммад” (Муҳаммад “Муватто”сига ёзилган улуғвор таълиқ) номли асари бор. Ҳиндистонда 3 марта чоп этилган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ибн Ҳажар. Таъжилул манфаа. –Байрут: Дорул башоирил исломия. Биринчи нашр, 1996. - Ж.2
2. Д. Али Надвий. Ал-Имом Муҳаммад ибнул Ҳасаниш Шайбоний. - Дамашк: Дорул қалам. 1994.
3. Лакнавий. Ат-Таъликул мумажжад. Ж. 1, Б. 130; Али Надвий. Ал-Имом Муҳаммад.
4. “Муватто” (Имом Муҳаммад ривояти). Абдулваҳҳоб Абдуллатиф таҳқиқи билан.